

πολιτισμός

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (136)

Ιστορικός περίπατος στο Ρέθυμνο των χρόνων της χολέρας (II)

Συνεχίζουμε σήμερα την περιήγησή μας στο «Ρέθυμνο των χρόνων της χολέρας» και των άλλων επιδημικών ασθενειών, όπως της πανώλης, της ευλογίας, της ελονοσίας, του «χανιώτικου» (οφθαλμικών τραχωμάτων), της οστρακιάς, της φυματίωσης και της σφίλης. Αυτά, για να μην ξεχνιόμαστε και θεωρούμε ότι η κατάσταση που ζούμε σήμερα είναι πρωτόγνωρη και μοναδική. Στην πραγματικότητα το Ρέθυμνο, από τον 13ο αιώνα που άρχισε να συγκροτείται σε πόλη, μέχρι και τον 20ό, σε διάστημα δηλαδή επτά αιώνων, έζησε μακριά από επιδημικές καταστάσεις λιγότερα από διακόσια χρόνια, από τα οποία μεγάλο μέρος ήταν επί των ημερών μας, μεταξύ του 1961 και του 2019.

ΦΟΡΤΕΤΖΑ. Στην κεντρική πύλη του φρουρίου θα αναλογιστούμε τις συνθήκες υπό τις οποίες διεξήχθη η πολιορκία του 1646 από τα οθωμανικά στρατεύματα, όταν η πανώλη θέριζε στο εσωτερικό του, με θύματα ακόμη και ανώτατους αξιωματικούς. Η κατάσταση είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε τα πτώματα να μη θάβονται αλλά να πετούνται μπροστά στην πύλη που βρισκόμαστε, για την αποτροπή της προσέγγισης των πολιορκητών.

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑΣ ΦΟΡΤΕΤΖΑΣ. Το σπηλαιώδες εκκλησάκι που υπήρχε εδώ (τότε αφιερωμένο μάλλον στην Αγία Άννα) από την εποχή της ενετικής κατοχής θεωρούνταν ότι προστατεύει το Ρέθυμνο από την πανώλη. Επί οθωμανικής κυριαρχίας είχε μετατραπεί σε απλό εικονοστάσι, όμως η ανάμνηση της προστασίας παρέμενε πάντα ζωντανή, μέχρι που η συντεχνία των κτιστών το ανακατασκεύασε στις αρχές του 20ού αιώνα, στον όνομα του Αγίου Σπυριδώνα, παρότι ο κίνδυνος της πανώλης είχε αρχίσει πια να εκλείπει.

ΕΝΟΡΙΑΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΩΝΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ. Στο ενοριακό νεκροταφείο είχαν ταφεί περισσότεροι από εκατό Ρώσοι ορθόδοξοι στρατιώτες, και στο παράπλευρο «Πολωνικό» 18 Πολωνοί και τέσσερις ακόμα καθολικοί στρατιώτες, που είχαν έρθει στο Ρέθυμνο με τα ρωσικά στρατεύματα κατοχής επί Κρητικής Πολιτείας και απεβίωσαν εδώ, σχεδόν όλοι από επιδημικές ασθένειες, περισσότερο τύφο και ελονοσία. Κοντά στους ελάχιστους εναπομείναντες τάφους και στο συλλογικό κενοτάφιο που ανεγέρθηκε το 2019, βρίσκεται –σε κακή κατάσταση– και ο οικογενειακός τάφος του προστάτη της υγείας των μικρασιατών προσφύγων, Σταμάτη Ρολόγη.

παράλληλα ως ίδρυμα περιθαλής ορφανών παιδιών (Hospitale de la Pietà), και, σε περιπτώσεις αυξημένης ανάγκης απομόνωσης, ως λοιμοκαθατήριο.

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Στη θέση του σημερινού ναού του Αγίου Νικολάου, που οικοδομήθηκε το 1930, υπήρχε επί ενετικής κατοχής το μοναστήρι του Αγίου Λαζάρου, το οποίο χρησιμοποιούνταν ως το κυρίως λοιμοκαθατήριο της πόλης. Κάπου ανατολικότερα θα πρέπει να λειτουργούσε ένα ακόμη μοναστήρι, λατινικού δόγματος, η Παναγία των Ερημιτιανών Πατέρων, που αναφέρεται στα κατάστιχα δύο νοταρίων (συμβολαιογράφων) του Ρεθύμνου. Το μοναστήρι αυτό λειτουργούσε

ΤΙΜΙΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΙ ΜΕΣΚΗΝΟΒΡΥΣΗ. Βγαίνοντας από τη νότια είσοδο του ενοριακού νεκροταφείου βρισκόμαστε στις υπώρειες του λόφου του Τιμίου Σταυρού, στον οποίο από τον 18ο αιώνα είχε αναπτυχθεί η συνοικία των πασχόντων από λέπρα, η γνωστή μας Μεσκηνιά ή Λωβοχώρι. Στις σπηλιές και στα καταλύματα διαβίωσαν και απλοί τρωγολύπτες, ενώ όλοι τους υδρεύονταν από τη γνωστή ως Μεσκηνοβρύση, που σήμερα βρίσκεται εντοιχισμένη στη βορειοδυτική γωνία του Δημοτικού Κήπου.

ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ. Εδώ θα μεταφερθούμε δύο εκατονταετίες πίσω στον χρόνο, στο μέσον μιας από τις μεγαλύτερες επιδημίες, εκείνης των ετών 1817-1839. Ήταν ουσιαστικά την περίοδο της επανάστασης του 1821, όταν η περικλειστή στα τείχη της πόλη αργοπέθαινε από πανώλη, που στο συγκεκριμένο σημείο, έξω από αυτά, αποκεφαλίστηκαν τέσσερις κρυπτοχριστιανοί. Τον ίδιο χώρο της μεταγενέστερης πλατείας χρησιμοποιούσαν παραδοσιακά τον 20ό αιώνα τα πρακτορεία συγκοινωνιών προς τα Χανιά και το Ηράκλειο, τα οποία ανέστειλαν τις εργασίες τους το έτος 1920, όταν η πόλη μπήκε σε καραντίνα, εξαιτίας των κρουσμάτων πανώλης που είχαν αναφανεί. Ήταν η τελευταία τέτοια επιδημία που έθιξε το Ρέθυμνο.

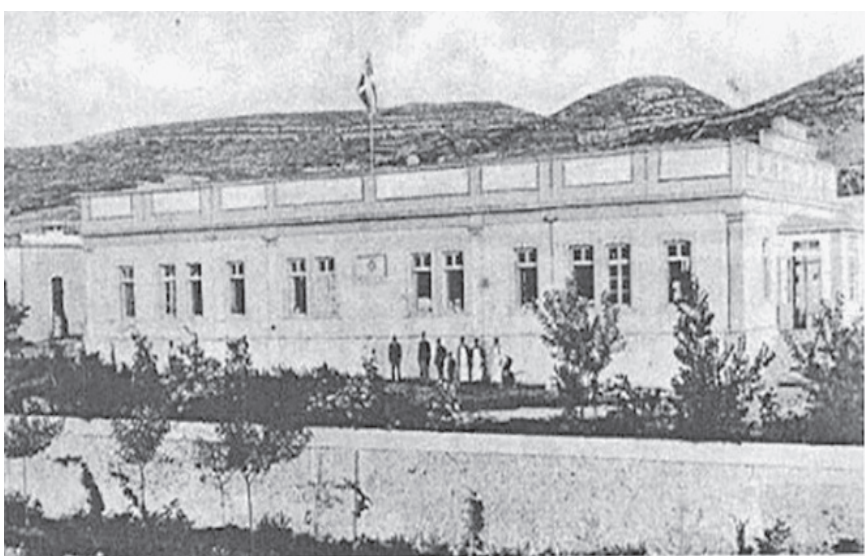
ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ. Στη θέση του οικήματος του σημερινού Ταχυδρομείου είχε οικοδομηθεί γύρω στο 1920, με παρότρυνση του Θεμιστοκλή Μοάτσου, που ονοματοδότησε τον δρόμο, ένας απολυμαντικός κλιβανός, για τον ματισμό των ασθενών που έπασχαν από φυματίωση. Κατά τη δεκαετία του 1950 ο κίνδυνος της φυματίωσης άρχισε να εκλείπει, οπότε το κτήριο πήρε άλλες χρήσεις, στεγάζοντας μεταξύ άλλων τη δημοτική φιλαρμονική και σβήνοντας σταδιακά στη μνήμη των Ρεθιμιωτών ως εγκατάσταση δύσκολων καταστάσεων και στιγμών.

ΠΡΟΣΟΧΗ!!

Όσοι θέλετε να μη μαλώσετε με τὸ στομάγι σας καὶ θέλετε τὴν ὑγείαν σας πίνετε μόνον ΝΕΡΟ τοῦ Κουμπέ. Ἔχει μεγάλη χανευτική καὶ στομαγίτικὴ δυνάμει· ἀνεργισμένη. Διανέμεται ἄτ' οἶκον τρεῖς φάρμακ τὴν ἡμέραν.

ΔΕΞΑΜΕΝΗ ΜΑΣΤΑΜΠΑ. Κοντοστεκόμαστε κι εδώ, για να αποτιμήσουμε το πόσο σημαντικό έργο ήταν για το Ρέθυμνο, που μέχρι τότε μαστιζόνταν από επιδημίες τύφου και παράτυφου, η κατασκευή της δεξαμενής και του υδραγωγείου το 1884. Κατά την τελετή των εγκαινίων είχε εκφωνήσει σχετικό λόγο ο επί της υγείας των Ρεθιμιωτών εντεταλμένος δημοτικός γιατρός Ιωάννης Δάνδολος. Αργότερα, όταν το υδραγωγείο που είχε κατασκευαστεί παράλληλα, είχε αρχίσει να μην είναι στεγανό και να μολύνεται, οι Ρεθιμιωτές είχαν ξαναγυρίσει στη λύση των νερού-λάδων, από την πηγή του Κουμπέ.

ΤΕΜΕΝΟΣ ΒΕΛΗ ΠΑΣΑ. Στον τεκέ και το τζαμί Βελή Πασά του 1651, που από το 1831 μετατράπηκε σε τεκέ Μπεκτασήδων, κοντοστεκόμαστε για να θυμηθούμε την προσφορά σουσιπίου και στήλης σε ασθενείς και οδοιπόρους, ιδιαίτερα κατά την περίοδο μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Στα κελιά του κατοίκησαν, διεδράφησαν και γιατροπορεύτηκαν δεκάδες προσφυγικές οικογένειες, από το προσωπικό και από τους γιατρούς Σταμάτη Ρολόγη και Μιχαήλ Ευκλειδή. Και, όπως σε κάθε μουσουλμανικό τεκέ και χριστιανικό μοναστήρι, φιλοξενούνταν και διατρέφονταν εδώ φυματικοί και προφυματικοί, με σκοπό την αποκατάσταση της υγείας τους ή έναν αξιοπρεπή θάνατο.

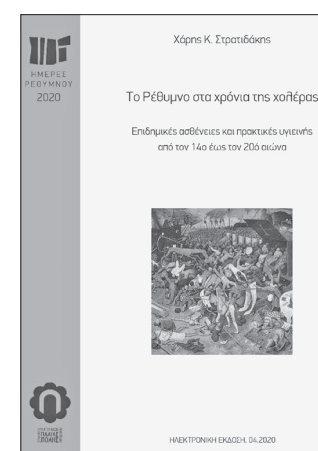

ΣΧΟΛΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ. Ανατρέχουμε στην κατασκευή του αρχικού κτηρίου, του μετέπειτα Δημοτικού Νοσοκομείου, από τις ρωσικές αρχές κατοχής το 1899, προκειμένου να ταχθούν τα στρατεύματά τους περίθαλψης αλλά και να καταπολεμηθεί η μεταξύ τους διαδεδομένη σφίλη, που είχε λάβει επιδημικές διαστάσεις. Δεν ξεχνούμε επίσης τη μετατροπή του νοσοκομείου σε εξειδικευμένο φθισατρείο από τον ακτινολόγο γιατρό Νικήστρατο Βογιατζή την περίοδο 1945-1951, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η φυματίωση, που «θέριζε» προπολεμικά και αμέσως μεταπολεμικά το Ρέθυμνο.

ΣΤΕΓΗ ΝΑΥΤΟΠΡΟΣΚΟΠΩΝ «ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΒΙΣΤΑΚΗΣ». Ο κατασκευαστής και παλαιότερος ιδιοκτήτης του κτηρίου, καθώς και ευεργέτης των Σώματος Ελλήνων Προσκόπων, Αντώνης Βιστάκης (στο κέντρο της φωτογραφίας, στη λεωφόρο Κουντουριώτη), βασανιζόταν σ' όλοκληρη τη ζωή του από τα υπολείμματα της ασθένειας του δαγκείου πυρετού του 1928. Τη σχετική εμπειρία του αποτύπωσε και σε αυτοβιογραφικό βιβλίο του «Η ελληνική γενιά της δεκαετίας του 1940. Από το παρατηρητήριο του έφεδρου αξιωματικού».

Προτάσεις ανάγνωσης και παρακολούθησης

Μένουμε μέσα και κάνουμε δημιουργικά πράγματα. Μένουμε μέσα και διαβάζουμε, μεταξύ άλλων και για να γινόμαστε σοφότεροι και να μη μας εκπλήτουν καταστάσεις όπως αυτές που ζούμε σήμερα. Αυτή τη φορά διαβάζουμε το βιβλίο που δημιουργήσαμε ειδικά για τις Ημέρες Ρεθύμνου 2020, και έχει τον τίτλο «Το Ρέθυμνο στα χρόνια της χολέρας. Επιδημικές ασθένειες και πρακτικές υγιεινής από τον 14ο ως τον 20ό αιώνα». Το επιμελήθηκε η Αγγελική Βλαχοπούλου και διατίθεται δωρεάν στον διαδικτυακό τόπο των Ημερών Ρεθύμνου, μαζί με την ξενάγηση με τον ίδιο τίτλο, και τον υπότιτλο «22 στάσεις στην ιστορία των επιδημικών ασθενειών και των πρακτικών υγιεινής», από σήμερα Τετάρτη 29 Μαΐου στις 19.30. Και επειδή υπάρχει η πιθανότητα να ψυχοπλακωθείτε, μην παραλείψετε να φτάσετε ως το τέλος για να ευθυμώσετε, διαβάζοντας και ακούγοντας πώς εντόπιζε ο Φουρφουριανός γιατρός Γεώργιος Ανδρεδάκης τους βάκιλους του Κοχ!

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας strharis@yahoo.gr, 2831055031